

Matylda Urjasz-Raczko

<http://orcid.org/0000-0002-8850-1103>

Uniwersytet Warszawski

m.urjasz-raczko@uw.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2022.3904.06

Dwory kobiece w historiografii hiszpańskiej. Przegląd badań

STRESZCZENIE

Badania poświęcone dworom kobiecym w okresie nowożytnym w Hiszpanii cieszą się dużym zainteresowaniem naukowców. Swoisty zwrot w historiografii tego przedmiotu dokonał się, gdy wykazano, że kobiety w dawnych czasach odgrywały dużo większą rolę społeczną, niż przypuszczano. Odejście od stereotypu kobiety nowożytnej w badaniach pozwoliło dostrzec jej rolę społeczną (oprócz rodzinnej) w nieformalnym układach, zwłaszcza w konstrukcji sieci klientalnych. W związku z tym niezależnie od tego, czy badania dotyczyły kultury, polityki, czy sztuki, oś badań dworów kobiecych w Hiszpanii stanowią indywidualne powiązania klientalne. Badacze dworów hiszpańskich są głównym środowiskiem, które podejmuje w swych pracach tematykę roli kobiet jako graczy polityczno-społecznych w dawnej monarchii hiszpańskiej.

SŁOWA KLUCZE: Monarchia Hiszpanii, *corte*, dwory kobiet, sieci klientalne, historiografia hiszpańska

ABSTRACT

Female Courts in Spanish Historiography. Research Overview

Research on female courts in the modern period in Spain is of great interest to scientists. A peculiar historiographic turn took place when it was proven that the women of the modern epoch played a much bigger social and political role than it was assumed before. The resignation of following research according to a stereotype of women allowed scholars to notice their crucial role in construction of informal ties, especially in client networks. Therefore, regardless of whether the research relates to culture, politics or art, the axis of research on female courts in the Spanish monarchy are individual, client relations. Additionally, the main milieu that fully implements this topic are the

researchers of Spanish courts who continue their interest in women as political and social players in old Spanish monarchy.

KEYWORDS: The Spanish monarchy, *corte*, female courts, cliente networks, Spanish historiography

Badania dotyczące różnych aspektów kobiecości w nowożytnej Hiszpanii mają już swoją tradycję. Do lat 90. XX stulecia podejmowano temat sporadycznie, kładąc nacisk na kwestie związane z urzędami i etykietą dworską (Válgoma y Díaz Varela, 1958; Sánchez, 1998). Tematyka ta wzbudziła szersze zainteresowanie badaczy pod koniec ubiegłego stulecia, kiedy wzrosła ilość badań poświęconych kobietom w okresie nowożytnym (Birriel Salcedo, 1992; Moriano, 1994; López-Cordón, 1999; Segura, 2002; Santo Tomás, 2004). Także na poziomie instytucjonalnym dostrzeżono taką potrzebę. Powołano różne placówki naukowo-badawcze zajmujące się tą tematyką, takie jak: Asociación Española de Investigación de Historia de las Mujeres (AEIHM) od 1991 r., będąca częścią Federación Internacional de Centros de Investigación en Historia de las Mujeres (FICIHM), czy też El Instituto Universitario de Estudios de la Mujer (IUEM) działający od 1993 r. przy Universidad Autónoma de Madrid. Od 2015 r. przy IUEM wydawane jest także czasopismo „Journal of Feminist, Gender and Women Studies”. Naukowcy zrzeszeni przy wymienionych instytucjach skupiali się jednak raczej na badaniu okresu od XVIII stulecia wzwwyż i koncentrowali na ujęciach feministycznych.

W 2015 r. Maria López-Cordón, czołowa badaczka kwestii kobiecych w Hiszpanii, oznajmiała koniec epoki przedstawiania kobiet *a priori* jako ofiar i przypisywania im podrzędnej roli w społeczeństwie patriarchalnym. Badaczka wniosowała o odejście od stereotypu i podjęcie prac na temat życia intelektualnego kobiet oraz ich roli w sieciach powiązań klientalnych i strukturach społecznych (López-Cordón, 2015, s. 153). Ostatni postulat został spełniony. Aktualnie jest to dominujący kierunek związany z badaniem kobiet w epoce nowożytnej. Ma też dominujący wpływ na optykę różnych aspektów badań dworskich.

Trzeba jednak podkreślić, że to nie środowisko specjalistów nurtu gender podejmuje badania dworów kobiecych w epoce nowożytnej. Od co najmniej 10–15 lat tematyką tą zajmują się specjaliści od dworu czy też dworów hiszpańskich. Na szczególną uwagę zasługują badacze skupieni wokół Instituto Universitario „La Corte en Europa” (IULCE) działającego przy Universidad Autónoma de Madrid. Jest to główny ośrodek, w którym prowadzone są badania na ten temat.

Optyka badań dworskich w Hiszpanii

Środowisko nowożytników zajmujących się badaniami dworów hiszpańskich ma swoją specyfikę, która zdecydowała o takim, a nie innym profilu badań w Hiszpanii (Rivero Rodríguez, 2012). Od lat 50. XX w. czołowi badacze hiszpańscy, pokolenie Juana Beneyto Péreza (Beneyto Pérez, 1958), José Antonia Maravalla (Maravall, 1972), José Antonia Escudera (Escudero, 1976), Francisca Tomása y Valientego (Tomás y Valiente, 1982) czy Antonia Domíngueza Ortiza (Domínguez Ortiz, 1985), skupiali się na badaniu dworu jako instytucji monarchii hiszpańskiej. W ujęciu długiego trwania Hiszpania epoki nowożytnej była postrzegana jako wstęp do budowy nowoczesnej Hiszpanii. W związku z tym skupiano się na poszukiwaniu wątków liberalno-mieszczańskich. Badano wszelkie instytucje samorządowe, parlamentarne, sądownicze oraz klasy społeczne. Badacze sztuki nie nawiązali z nimi współpracy, skupiali się na swojej dziedzinie, badając raczej niższe warstwy społeczne. Nie podjęli też popularnego za Pirenejami tematu dworu jako miejsca kulturotwórczego. Tylko nieliczni, jak Per Molas Ribalta (Molas Ribalta, 1980) z Barcelony, podejmowali studia prozopograficzne na temat administracji. Taki sposób widzenia nowożytnej monarchii hiszpańskiej dominował wśród historyków do lat 90. XX w.

Ostatnie dziesięciolecie XX stulecia przyniosło gruntowną zmianę. Wraz z rozpowszechnieniem się nurtu mikrohistorii zaczęto krytycznie podchodzić do szkoły badań dworu jako instytucji czy też formalno-instytucjonalnej nadbudowy monarchii. Nowe pokolenie historyków podkreślało, że dwór wraz z rozbudowanymi instytucjami, urzędami, tytułami tylko pozornie był tworem jednolitym i zbiurokratyzowanym. W istocie był żywym organizmem, którego nie można ująć w schemat. Podstawową kwestią uczyniono nieformalne i indywidualne układy klientalne, które okazały się nadrzędne w stosunku do formalnych, instytucjonalnych powiązań. Powyższa perspektywa badawcza rozwija się do dziś, ciesząc się dużym zainteresowaniem wśród badaczy całego, rozległego imperium Habsburgów hiszpańskich i austriackich.

Powyższe ujęcie niejako wykluczało sens prowadzenia badań porównawczych czy prozopograficznych na temat dworów. Współcześni hiszpańscy badacze uważają, że jest to kierunek prowadzący do tworzenia schematów i zaciemniania obrazu. Według nich specyfika hiszpańskiego *corte* polega na nieustannym ruchu w nieformalnych sieciach personalnych. Poszczególni władcy, książęta, królowe czy damy budowali swój unikalny dwór, nadając mu własną jakość, specyfikę i legitymizując swą władzę na podstawie danej konfiguracji klientalnej, miejsca i czasu.

Kolejną specyfiką badań dworskich w Hiszpanii jest rozmiar i rozproszenie geograficzne monarchii hiszpańskiej. „Instytucjoniści” hiszpańscy

przyjmowali, że jednocześnie z utworzeniem dworu w Madrycie w 1561 r. powstało silne centrum monarchii wraz z otaczającymi je peryferiami. Teza ta została zrewidowana, przede wszystkim przez specjalistów zrzeszonych przy wspomnianym instytucie IULCE. Dwór królewski w Madrycie nie był jedynym centrum władzy, prestiżu i finansów w obrębie całej monarchii. Twór ten miał konstrukcję policentryczną, powiązaną sieciami klientalnymi i grą interesów (Cardim, Herzog, Ruiz Ibáñez i Sabatini, 2012). Przykładowo, w praktyce król Hiszpanii rządził w Królestwie Neapolu, dlatego że umiejętnie wchodził w miejscowe układy klientalne, oferując neapolitańczykom korzystne relacje partnerskie (nie podrzędne). Miejskowa elita uznawała go za swojego władcę, mniej istotny był dla niej fakt, że był także królem Kastylii, Aragonii czy choćby hrabią Barcelony. Było to możliwe dzięki temu, że w sferze wyobraźniowej dwór króla był tam, gdzie jego dworzanie i *alter ego* w postaci wicekróla. Rozwiązanie to pozwalało utrzymać pozycję i prestiż dworów, w których monarchy fizycznie nie było. Wicekról Neapolu był zatem członkiem dworu królewskiego, chociaż przebywał daleko od centrum w Madrycie, podobnie ministrowie króla pracujący w kancelarii w Granadzie należeli do dworu monarszego, choć fizycznie na nim nie byli (Hernando Sánchez, 2003). Możemy zatem mówić nie o dworze w Madrycie, a dworach monarchii w Palermo, Neapolu, Brukseli, Meksyku, Limie etc.

Powyżej nakreślona perspektywa badawcza, której osią były nieformalne więzy, ukazała nowy obraz monarchii hiszpańskiej. Pozwoliła zrozumieć, jakie mechanizmy decydowały o utrzymaniu, trwaniu i sukcesie tej skomplikowanej konstrukcji społeczno-ustrojowej.

Optyka badań dworów kobiecych w Hiszpanii

Badania nad nowożytnymi dworami kobiet przybrały formę kontynuacji badań dworskich. Podlegały tej samej perspektywie badawczej, zazwyczaj też zajmowali się nimi ci sami specjaliści (Martínez Millán, 2008; García García, 2016). W związku z tym trudno o ujęcia prozopograficzne, poza drobnymi przyczynkami. W zasadzie brak też syntez zawierających porównanie różnych dworów na przestrzeni czasu i miejsca – dwory wicekrólowych, regentek, królowych wdów, ich organizacja, etykieta, przenoszenie wpływów np. z Francji czy Cesarstwa do Hiszpanii (wyjątek: López-Cordón 2005).

Dość popularnym tematem jest badanie dworów królowych (*Casas de las Reinas*). Królowe hiszpańskie w okresie nowożytnym posiadały własne dwory, skonstruowane na wzór dworów władców (*Casas de los Reyes*), ale niezależne od niego. Składały się z urzędów pozwalających na

prowadzenie życia publicznego, religijnego i prywatnego. O ile jednak dwór króla był zinstytucjonalizowany dość wcześnie, badacze znajdowali zapisy o tym, jak powinno wyglądać życie królewskie względem służby i organizacji dworu jeszcze w okresie rządów Alfonsa X Mądrego (1252–1284), to dwory królowych nie zostały tak wcześnie zinstytucjonalizowane. Istnieją rachunki wskazujące na posiadanie własnej służby przez królowe w okresie średniowiecznym. Przyjmuje się, że od drugiej połowy XV w. o kształcie dworu królowej decydowały indywidualne uzgodnienia matrymonialne. Przykładowo, umowa matrymonialna Jana II Kastylijskiego z Izabelą Portugalską z dynastii Awiz (1447–1454), matką Izabeli Katolickiej, zakładała, że to ona wybierała skład osobowy swojego dworu portugalsko-kastylijskiego. Podobnie rzecz się miała z drugą żoną Henryka IV Bezsilnego, Joanną Portugalską (1455–1475). Szczególny dwór posiadała Izabela Katolicka, królowa Kastylii, ze względu na sprawowanie władzy jako król (González Marrero, 2005; Fernández de Córdova Miralles, 2002). Dopiero jednak od drugiej połowy XVI stulecia możemy mówić o instytucjonalizacji dworów hiszpańskich królowych. Rozwój protokołu dworskiego nastąpił wraz z małżeństwem Filipa II Habsburga z Elżbietą de Valois (1559–1568). Katarzyna Medycejska wyposażała córkę w 162 osoby służby francuskiej. Wobec tak dużej liczby Francuzów na madryckim dworze Filip II próbował renegecjować uzgodnienia, ostatecznie wyjściem okazała się ingerencja w skład dworu żony w formie ustalenia bardzo szczegółowego opisu etykiety dworskiej, każdej funkcji dworskiej i ich hierarchii. Podczas kolejnego, czwartego małżeństwa Filipa II z Anną Austriaczką (1570–1580) w 1570 r. zadbane już o ścisłą instytucjonalizację jej dworu, dając niejako początek formalnej instytucji *casa de la reina*, która trwała do 1761 r., kiedy dekretem królewskim Karola III zunifikowano *casa del Rey* i *casa de la Reyna* (García Barranco, 2002).

W badaniach dotyczących dworów kobiecych podejmuje się tematykę: wychowania kobiet w ideale wierności interesom dynastycznym (López-Cordón 2005); porównania modelu rządów wybranych żon Filipa IV Habsburga, Elżbiety Burbon z Marianną Austriaczką; ewolucji etykiety dworskiej, od modelu kastylijskiego przez burgundzki, po stworzenie własnego, „eksportowego”, madryckiego w okresie rządów Filipów; korespondencji między kobietami dworu (Galende Díaz i Salamanca López, 2004; Galende Díaz i Salamanca López, 2005; Dadson i Reed, 2013; García García, Keller i Sommer-Mathis, 2019).

Dominującym aktualnie problemem badawczym jest jednak szeroko pojęty udział kobiet we władzy (Sánchez, 1998). Kobiety, królowe, dwórki, służki poprzez zamążpójścia i związane z tym podróże stawały się nie tylko ambasadorkami kultury, religii, ale także agentami politycznymi. Co

więcej, w zależności od pozycji, budowały wokół siebie własne środowisko ludzi, sieci klientów, zależności personalnych, a ponad wszystko odgrywały nieocenioną rolę nieformalnych informatorów (Cruz i Galli Stampino, 2013; Bravo Lozano i Quirós Rosado, 2018; na temat późniejszego okresu: López-Cordón Cortezo, 2000; Amar y Borbón, 2005). Stosunkowo dobrze opracowany jest temat cesarzowej Marii (1564–1576), żony cesarza Maksymiliana II, siostry Filipa II Habsburga (Marek, 2009). Habsburżanka była nie tylko nieocenionym informatorem brata, strażniczką katolicyzmu na wschodnich rubieżach ówczesnej Europy, ale także twórcą faksji hiszpańskiej w Cesarstwie, która funkcjonowała przez następne dziesięciolecie, gwarantując dalsze zacieśnianie związków między obydwoma gałęziami rodu Habsburgów (Santaliestra, 2009; González Cuerva, 2018). Badania kobiecych sieci klientalnych między Hiszpanią a Cesarstwem są aktualnie najlepiej opracowane. Warto przytoczyć ostatni przykład pracy czeskiego hispanisty Pavla Marka. Przedstawia on w niej obraz imperium Habsburgów (od Madrytu przez Sycylię, Mantuę, Wiedeń, po Pragę) spojonego przez pracę, politykę rodowo-klientalną kilku pokoleń kobiet, które w konsekwencji małżeństw działały w tej przestrzeni (Marek, 2018). Trzeba jednak powiedzieć, że jedność i trwanie monarchii hiszpańskiej zapewniały także kobiety w innych obszarach, Madryt – Florencja, Turyn, Lizbona, Sabaudia, Neapol, Niderlandy, a nawet Dania (Fraguito, 2009; Varallo, 2009; Lobo Cabrera, 2019).

Pokrewnym i coraz bardziej szczegółowo opracowywanym tematem jest także udział kobiet w zakulisowych działaniach dyplomatycznych. Bada się rolę żon ambasadorów hiszpańskich lub ambasadorów rezydujących w Madrycie w osiąganiu celów politycznych. Coraz częściej dowiadujemy się także o zakulisowych przedsięwzięciach polityków, dyplomatów, którzy wybierali nieformalną drogę i przez kontakty z wpływowymi damami elit dworskich dążyli do osiągnięcia swych celów politycznych (Santaliestra, 2006; Marek, 2009; Santaliestra, 2016; Sluga i James, 2015). Do kobiecych elit dworskich należały nierzadko zakonnice, szczególnie pochodzące z najwyższych rodów hiszpańskich. Mimo przebywania w prestiżowych klasztorach, jak np. Monasterio de las Descalzas Reales, potrafiły stworzyć, utrzymać i korzystać z rozbudowanych sieci klientalnych, stając się ważnymi graczami politycznymi (Marek, 2011; Van Wyhe, 2013). Dwory kobiece mogły stanowić odrębne stronnictwo polityczne, jak dwór królowej Margaret, który był przeciwnikiem księcia Lermy. Kobieca opozycja, organizowana przez dwórki, była na tyle silna, że przekraczała mury klasztorów, salonów, poczekalni, przyciągając także wielu mężczyzn (Sánchez, 1998; Oliván Santaliestra, 2006).

Badania na temat udziału i roli kobiet w życiu społeczno-politycznym są już na tyle zaawansowane, że następują starania przekazania tej wiedzy

do opinii publicznej celem zmiany stereotypu kobiety dawnych czasów. W bieżącym roku w Pałacu Królewskim w Madrycie zorganizowano pokaźną wystawę poświęconą roli Habsburżanek w najbardziej prestiżowych klasztorach hiszpańskich¹. Celem wystawy jest pokazanie, jak kobiety elit umiejętnie tkwały rozległe sieci kontaktów i wpływów, przekraczające swym zasięgiem mury klasztorów i dworów. Umożliwiało im to wpływanie na międzynarodową politykę dynastyczną i działania polityczne.

Podsumowując, trzeba podkreślić, że tematyka dworów kobiecych nie występuje jako odrębna problematyka badawcza. Istnieje stosunkowo mało prac poświęconych kwestiom strukturalnym, np. zestawień, porównań organizacji i struktury dworów królowych. Dominują studia przypadku, opisy poszczególnych dworów (Martínez Millán, 2000; Hortal Muñoz, 2009; Martínez Millán, 2008; Martín Rodríguez, 2001; Márquez de la Plata y Ferrándiz, 2005). Wydaje się, że kolejnym etapem będzie kontynuacja prac na niższych szczeblach dworskich (dwory i sieci klientalne dwórek i innych wpływowych kobiet) (Fernández Martín, 1979; Olivari, 2007; Malo Barranco, 2017; Gamberini, 2018).

BIBLIOGRAFIA

- Beneyto, J. (1958). *Historia de la Administración española e hispanoamericana*. Madrid: Aguilar.
- Birriel Salcedo, M.M. (red.). (1992). *Nuevas preguntas, nuevas miradas. Fuentes y documentación para la Historia de las Mujeres (siglos XIII–XVIII)*. Granada: Universidad de Granada.
- Bravo Lozano, C. i Quirós Rosado, R. (red.). (2018). *La corte de los chapines. Mujer y sociedad política en la monarquía de España (1649–1714)*. Milán: EDUCatt.
- Cardim, P., Herzog, T., Ruiz Ibáñez, J.J. i Sabatini, G. (red.). (2012). *Polycentric Monarchies: How Did Early Modern Spain and Portugal Achieve and Maintain a Global Hegemony?* Sussex: Sussex Academic Press.
- Cruz, A.J. i Galli Stampino, M. (red.). (2013). *Early Modern Habsburg Women. Transnational Contexts, Cultural Conflicts, Dynastic Continuities*. London and New York: Routledge.
- Dadson, T.J. i Reed, H.H. (2013). *Epistolario e historia documental de Ana de Mendoza y de la Cerda, princesa de Éboli*. Madrid–Frankfurt am Main: Iberoamericana–Vervuert.

1 Palacio Real de Madrid, *La otra Corte. Mujeres de la Casa de Austria en los Monasterios Reales de las Descalzas y la Encarnación*. Pozyskano z: <https://www.patrimonionacional.es/actualidad/exposiciones/la-otra-corte-mujeres-de-la-casa-de-austria-en-los-monasterios-reales-de> (dostęp: 14.09.2022)

- Domínguez Ortiz, A. (1985). *Instituciones y sociedad en la España de los Austrias*. Barcelona: Ariel.
- Escudero, J.A. (1976). *Los Secretarios de Estado y del Despacho (1474–1724)*, vol. 1–4. Madrid: Instituto de Estudios Administrativos.
- Fernández de Córdova Miralles, Á. (2002). *La Corte de Isabel I, Ritos y ceremonias de una reina (1474–1504)*. Madrid: Ed. Dykinson.
- Fernández Martín, L. (1979). La Marquesa del Valle una vida dramática en la corte de los Austrias. *Hispania: Revista española de historia*, nr 143 (139), 559–638.
- Fraginito, G. (red.) (2009). *Elisabetta Farnese principessa di Parma e regina di Spagna*. Roma: Viella.
- Galende Díaz, J.C. i Salamanca López, M. (2004). *Epistolario de la Emperatriz María de Austria. Textos inéditos del Archivo de la Casa de Alba*. Madrid: Nuevos Escritores.
- Galende Díaz, J.C. i Salamanca López, M. (2005). Las misivas reales durante la segunda mitad del siglo XVI historia, diplomática y cultura escrita a través de la correspondencia de la emperatriz María de Austria. W: J.M. de Francisco Olmos, J. de Santiago Fernández i J.C. Galende Díaz (red.), *IV Jornadas Científicas sobre Documentación de Castilla e Indias en el siglo XVI*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Departamento de Ciencias y Técnicas Historiográficas, 163–213.
- Gamberini, C. (2018). *Sofonisba Anguissola, dama y pintora de la reina Isabel de Valois: de Cremona a la Corte de Felipe II. Tesis doctoral dirigida por Lorenzo Bartoli*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid.
- García Barranco, M. (2002). La casa de la reina en tiempos de Isabel de Valois. *Chronica nova: Revista de historia moderna de la Universidad de Granada*, nr 29, 85–107.
- García García, B.J. (red.). (2016). *Felix Austria. Lazos familiares, cultura política y mecenazgo artístico entre las cortes de los Habsburgo*. Madrid: Fundación Carlos de Amberes.
- García García, B.J., Keller, K. i Sommer-Mathis, A. (red.). (2019). *De puño y letra cartas personales en las redes dinásticas de la Casa de Austria*. Madryt: Iberoamericana.
- González Cuerva, R. (2018). Mi mayor embajadora: la Emperatriz María Ana de Austria, agente española en Viena. *Manuscris. Revista d’Història Moderna*, nr 38, 91–108.
- González Marrero, M. del Cristo (2005). *La Casa de Isabel la Católica. Espacios domésticos y vida cotidiana*. Ávila: Institución “Gran Duque de Alba”.
- Hernando Sánchez, C.J. (2003). Teatro el honor y ceremonial de la ausencia. La corte virreinal de Nápoles en el siglo XVII. W: J. Alcalá-Zamora y Queipo de Llano i E. Belenguer Cebrià (red.), *Calderón de la Barca y la España del Barroco*, vol. 1, 591–674.

- Hortal Muñoz, J.E. (2009). Organización de una Casa. El “Libro de Veeduría” de la reina Ana de Austria. W: *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa: Las Casas de las Reinas (Siglos XV–XIX)*, vol. 1. Madrid: Polifemo, 275–311.
- Lobo Cabrera, M. (2019). *Isabel de Austria. Una reina sin ventura*. Madrid: Cátedra.
- López-Cordón Cortezo, M.V. (2005). *Condición femenina y razón ilustrada: Josefa Amar y Borbón*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza.
- López-Cordón Cortezo, M.V., Pérez Samper, M.A. i Martínez de Sas, M.T. (red.). (2000). *La Casa de Borbón. Familia, corte y política (1700–1808)*. Madrid: Alianza.
- López-Cordón, M.V. (1999). Mujer e historiografía: del androcentrismo a las relaciones de género. W: A.R. Tapia, J.L. de la Granja Sainz i R.F.J. Miralles (red.), *Tuñón de Lara y la historiografía española*. Palencia: Siglo XXI de España, 257–278.
- López-Cordón, M.V. (2015). Los estudios históricos sobre las mujeres en la Edad Moderna: estado de la cuestión. *Revista de Historiografía*, nr 22, 147–181.
- López-Cordón, M.V. i Franco, G. (red.). (2005). *La reina Isabel y las reinas de España: realidad, modelos e imagen historiográfica*. Madrid: Fundación Española de Historia Moderna.
- Malo Barranco, L. (2017). *Educación, matrimonio y devoción: las mujeres de la alta nobleza en la Edad Moderna*. Tesis doctoral dirigida por Eliseo Serrano Martín. Zaragoza: Universidad de Zaragoza.
- Maravall, J.A. (1972). *Estado Moderno y mentalidad social (siglos XV a XVII)*, vol. 1–2. Madrid: Revista de Occidente.
- Marek, P. (2009). Las damas de la emperatriz María y su papel en el sistema clientelar de los reyes españoles. El caso de María Manrique de Lara y sus hijas. W: J. Martínez Millán i M.P. Marçal Lourenço (red.), *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa: Las Casas de las Reinas (siglos XV–XIX)*, vol. 2. Madrid: Polifemo, 1003–1036.
- Marek, P. (2011). Luisa de las Llagas: la abadesa de las Descalzas y el proceso de la comunicación política y cultural entre la corte real española y la imperial. *Pedralbes: Revista d’historia moderna*, nr 31, 47–90.
- Marek, P. (2018). *Pernštejnské ženy. Marie Manrique de Lara a její dcery ve službách habsburské dynastie*. Praha: Nakladatelství lidové noviny NLN.
- Márquez de la Plata y Ferrándiz, V.M. (2005). *Mujeres renacentistas en la Corte de Isabel la Católica*. Madrid: Castalia.
- Martín Rodríguez, J.-L. (2001). *Isabel la Católica: sus hijas y las damas de su corte, modelos de doncellas, casadas y viudas, en el Carro de las donas (1542)*. Ávila: Diputación Provincial de Ávila, Institución Gran Duque de Alba: Ayuntamiento de Madrigal de las Altas Torres.

- Martínez Millán, J. (2000). La corte de Felipe II. La Casa de la reina Ana. W: L.A. Ribot García (red.), *La monarquía de Felipe II a debate*. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 175–184.
- Martínez Millán, J. (red.). (2008). *Las relaciones discretas entre las monarquías hispana y portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV–XIX)*. Madrid: Polifemo.
- Molas Ribalta, P. (red.). (1980). *Historia social de la administración española estudios sobre los siglos XVII y XVIII*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC, Institución Milá y Fontanals. Departamento de Estudios Medievales.
- Moriano Martín, M.T. (1994). *Las mujeres en la Historia de España*. Madrid: CSIC – Centro de Información y Documentación Científica (CINDOC).
- Oliván Santaliestra, L. (2006). *Mariana de Austria: Imagen, poder y diplomacia de una reina cortesana*. Madrid: Editorial Complutense, S.A.
- Oliván Santaliestra, L. (2009). *Mariana de Austria en la encrucijada política del siglo XVII*. Madrid. Pozyskano z: <https://eprints.ucm.es/8054/> (dostęp: 02.05.2021).
- Oliván Santaliestra, L. (2016). Amazonas del secreto en la embajada madrileña del Graf von Pötting (1663–1674). *Memoria y civilización: anuario de historia*, nr 19, 221–254.
- Olivari, M. (2007). La Marquesa del Valle un caso de protagonismo político femenino en la España de Felipe III. *Historia social*, nr 57, 99–126.
- Rivero Rodríguez, M. (2012). Court Studies in the Spanish World. W: M. Fantoni (red.), *The Court in Europe*. Rome: Bulzoni Editore, 135–147.
- Sánchez, M.S. (1998). *The Empress, the Queen, and the Nun: Women and Power at the Court of Philip III of Spain*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Santo Tomás Pérez, M., Dueñas Cepeda, M.J., Val Valdivieso, M.I. del, Rosa Cubo, C. de la (red.). (2004). *La historia de las mujeres: una revisión historiográfica*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial: Asociación Española de Investigación de Historia de las Mujeres (AEIHM).
- Segura Graño, C. (red.). (2002). La historia de las mujeres en el nuevo paradigma de la historia. W: V. Martínez Quintana (red.), *Mujer y participación en las organizaciones: trayectorias y tendencias en la sociedad actual*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia – UNED, 63–74.
- Sluga, G. i James, C. (red.) (2015). *Women, Diplomacy and International Politics since 1500*. London: Routledge.
- Tomás y Valiente, F. (1982). *Gobierno e instituciones en la España del Antiguo Régimen*. Madrid: Alianza Universidad.

- Válgoma y Díaz-Varela, D. (1958). *Norma y ceremonia de las reinas de la casa de Austria. Discurso leído ante la Real Academia de la Historia el 14 de diciembre de 1958*. Madrid: Real Academia de Historia.
- Van Wyhe, C. (2013). The Making and Meaning of the Monastic Habit at Spanish Habsburg Courts. W: A.J. Cruz i M. Galli Stampino (red.), *Early Modern Habsburg Women: Transnational Context, Cultural Conflicts and Dynastic Continuities*. Farnham: Ashgate, 243–275.
- Varallo, F. (red.). (2009). *In assenza del re. Le reggenti dal XVI al XVII secolo (Piemonte ed Europa)*. Florencia: Biblioteca dell'Archivum Romanicum, vol. 354.

Matylda Urjasz-Raczko – historyk, tytuł doktora kulturoznawstwa zdobyła na wydziale Artes Liberales UW w 2016 r. Zajmuje się dyplomacją nowożytną między Rzeczpospolitą a monarchią hiszpańską, z naciskiem na kwestie kulturowe i cywilizacyjne. Pracownik Instytutu Studiów Iberyjskich i Latinoamerykańskich UW, współpracownik wydziału Artes Liberales UW.

